

джерелом, давні слов'яни приносили корів та овець в жертву богу грому, а потім намагалися за їх допомогою наворожити собі майбутнє [Прокопий из Кесарии. Война с готами.- М., 1985.- С. 23 – 24]. Як свідчать релігійні системи інших індоевропейських народів, ворожіння за допомогою забитих жертв було справою лише деяких жерців, які суворо охороняли свої знання та навички від інших. Про те, що наші предки приносили жертви за допомогою спеціальних посередників, а не особисто, свідчать знайдені у найдавніших культурних прошарках Ладоги, Любши, Нових Дубовиків та деяких інших протоміст спеціальних жертвних ножів з волютообразною образною кінцівкою [Минасян Р.С. Железные ножи с волютообразным навершием.// Проблемы археологии. Л, 1978.- С. 148-152]. Подібні археологічні пам'ятки знаходять і при розкопках слов'янських городищ на території Польщі. Існують письмові свідчення того, що давні слов'яни VI ст. приносили в жертву не лише тварин, а й людей. Так, візантійський автор VI ст. Маврикій Стратег повідомляє про ритуальні самогубства вдів на могилах померлих чоловіків [Історія України в документах і матеріалах.- К., 1946.- С. 32]. Псевдо-Кесарій обвинувачує наших предків VI ст. у принесенні в жертву дітей [Свод древнейших письменных известий о славянах.- Т. 1.- М., 1991.- С. 254].

Можливо, що у давніх слов'ян існував і складний інститут оракулів. Підтвердженням цієї гіпотези можуть слугувати рядки з “Життя Дмитра Солунського” – джерела поч. VII ст. У даному джерелі розповідається про те, що при облозі міста олінь слов'янський воєвода Хацон запитав за своїм звичаєм у оракула, чи зможе він увійти у місто? [Иванов И. Культ Перуна у южных славян. // ИОРЯС.- Т. VIII.- С. 151]. Відтак, можна дійти висновку, що певною мірою загальнослов'янська духовна культура склалася вже в VI – VII ст. Головним носієм язичницьких вірувань знань та традицій був особистий соціальний прошарок – язичницькі жерці. На жаль, неможливо встановити їх місце та роль у давньослов'янському суспільстві цієї епохи, але їх існування не викликає жодного сумніву.

*І.Кравченко** (м. Київ)

ЗАКОНОДАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСЛАНДСЬКОГО ЄПІСКОПАТУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІІ ст.

В роботах низки дослідників історії середньовічної Ісландії підкреслюється виняткова важливість закону та судочинства для ісландського суспільства. На думку американського дослідника Дж. Байока в центрі уваги культури Ісландії був закон, а стосунки між годі та його спадкоємцями також базувалися на законі.¹⁹

* Кравченко І.О. – аспірантка історичного факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

¹⁹ Vyock J. L. Medieval Iceland. Society, sagas and power.- Berkeley, London, 1990.- P. 7.

Характер суспільно-політичних інституцій Ісландії розкриває обставини, в яких сформувалося ставлення ісландців до закону. Королівська влада в країні у період Співдружності так і не виникла, а специфічно-ісландським інститутом управління стала система вождівств або годордів (*goporp*). Традиційно вважається, що країна поділялася на 4 чверті, які складали 36 (пізніше 39) годордів, очолюваних ватажками (мн. *gopar*). 930 рік прийнято вважати датою заснування Альтингу . національної асамблеї Ісландії. Кожного року на Альтингу обраний на 3 роки закономовець мав виголошувати третину законів країни. Закономовець обирав тих, хто мав сидіти на Скелі Закону та призначав місце, де мають проходити Суди Чвертей, на розгляд яких виносилися нерозв'язані позови.²⁰ Найважливішою інституцією Альтингу була Законодавча Рада, де вирішувалися правові питання. Членами Ради були 48 ватажків або хевдингів (*hufpingi*).²¹ Представники вищого щабля релігійної ієрархії – єпископи діоцезів на Палатному Пагорбі (*Skólholt*; далі буде: Скаульхольт) та на Пагорках (*Hylar*; далі буде: Холар) – також були членами Законодавчої Ради. Єпископи брали участь у трьох важливих для країни подіях: у виробленні та прийнятті Закону Десятини (*thundarlug*) у 1096/97, у кодифікації світських законів у 1117 – 1118 рр., та у запису близько 1123 р. Християнського Закону (*kristinn rüttr*), який був включений до правового кодексу “Сірий Гусак” (*Grögbs*)²², записаного, ймовірно, у XIII ст.²³

Метою даної роботи є проаналізувати законодавчу діяльність ісландського єпископату у другій половині XI – першій половині XII ст.. та її визначний вплив на владу та авторитет вищих клериків у суспільстві. Дослідження буде проведено комплексно – розглядатимуться відмінності між єпископами та хевдингами з правових питань. В цій статті я обмежуся загальною характеристикою відмінностей між світськими та релігійними особами і не торкатимуся конфліктів та суперечок. Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XI – першу половину XII ст., тобто того часового проміжку, в який був прийнятий Закон Десятини, записані світські та релігійні закони.

В історіографії правова діяльність ісландського єпископату висвітлена недостатньо. Ряд дослідників (Й. Хельгасон, М. М. Ларуссон, С. Нордаль, О. Вестейнссон) звернули увагу на Закон Десятини та його важливість для церковної організації країни, але лише Й. Йоганнссон детально зупиняється на сутності цього закону зробив спробу аналізу.²⁴ Стосовно решти законів в

²⁰ Jyhannesson J. A history of the old Icelandic commonwealth: nslendinga saga.- Winnipeg, 1974.- Pp. 35–52.

²¹ Хевдинг – загальна назва для представників світської влади.

²² У посиланнях назви джерел не перекладаються і подаються мовою оригіналу.

²³ Grögbs. Laws of Early Iceland I – II. Trans. A. Dennis, P. Foote, and R. Perkins.- Winnipeg, 1980.

²⁴ Helgason J. Islands Kirke fra dens Grundbæggelse til Reformationen: en historisk Fremstilling.- Kjobenhavn, 1925. Lbrsson M. M. The church of Iceland / Scandinavian churches. A picture of the development and life of the churches of Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden. Ed.

літературі подаються лише самі факти їх прийняття без аналізу події і її впливу на учасників. Новий погляд на стосунки Закономовця з представниками церкви викладено Г. Сігурдссоном у книзі “Саги та усна традиція у середньовічній Ісландії.”²⁵ Його положення, на мій погляд, багато в чому спірні. Автор твердить про конфлікт носіїв усної традиції та представників церковної влади, не наводячи достатньо прикладів та доказів на свою користь. У кількох випадках він посиляється на “Сірий Гусак”, джерело, яке через специфіку ісландських суспільно-політичних інституцій вимагає особливого підходу.²⁶

Спочатку охарактеризую згадані вище закони, потім перейду до ролі та мети єпископів у їх виробленні.

Про запровадження Закону Десятини вперше повідомляє священник Арі Торгільссон (1067–1148 рр.) у своїй “Сазі про ісландців” (*Hslendingabyk*), записаній між 1122 та 1133 рр.²⁷ Його повідомлення з незначними змінами дублюється у “Хунгрваці” (*Hungrvaka*), записаній між 1206–1211 рр.²⁸, та в “Сазі про християнізацію” (*Kristini saga*), складеної Стурлою Тордарсоном (пом. 1284р.).²⁹ Арі повідомляє, що Закон Десятини був прийнятий за ініціативою єпископа Гіцура Іслейфсона (1082–1118) і за сприяння священника Семунда Мудрого з Одді та закономовця Маркуса Скегг’ясона. Основна частина Закону також міститься у редакціях “Сірого Гусака”, найстаршою з яких є манускрипт *Codex Regius*. Крім деяких поправок до основного тексту, цей манускрипт вважається точною копією первинного тексту.³⁰

Серед усіх скандинавських країн Ісландія була першою, де закон про церковний податок – десятину прийняли без якогось опору (принаймні зафіксованого). В Данії у 80-х рр. XI-го ст. королем Кнудом Святим була здійснена спроба запровадити десятину, але вона наštтовхнулася на сильне незадоволення, а юти використали нововведення короля як привід для повстання, під час якого сам король був убитий.³¹ В Норвегії система десятини була легітимізована лише у 1120-х / 1130-х рр. і то лише в окремих регіонах країни.³²

З’ясуємо суть десятини та встановимо її значення для вищих кліриків країни. Ісландська десятина була податком, що вираховувався як один відсоток від майна, а не від прибутку як це було в інших християнських країнах. Цей один

L. S. Hunter.- London, 1965.- P. 104–110. Nordal S. Icelandic culture.- Cornell, 1990. Vйsteinsson O. The Christianization of Iceland: Priests, Power and Social Change 1000-1300.- London, 1996. Juhannesson J. Зазнач. праця.

²⁵ Sigurpsson G. The medieval Icelandic saga and oral tradition. A discourse on method.- Harvard University, 2004.

²⁶ Ibid., pp. 55–60.

²⁷ Hsleningabyk, 10 / Hslenzk formrit I, Hsleningabyk, Landnámabyk. Ed. Benediktsson J.- Reykjavik, 1968.

²⁸ Hungrvaka, 4 / Biskupa sugur I– II. Ed. Kristjónsson J.- Reykjavik, 2000.

²⁹ Kristini saga, 13 / Biskupa sugur I– II. Ed. Kristjónsson J.- Reykjavik, 2000.

³⁰ Juhannesson J. Зазнач. праця.- P. 170.

³¹ Ibid., p. 148.

³² Helle K. Norge blir en stat 1130–1319. Handbok i Norges historie 3.- Bergen, 1964.- P. 41, 167.

відсоток мав вираховуватися від незакладеної власності, що оцінювалася у 500 та більше елів (*ulln, alin*).³³ А це означає, що навіть якщо в Законі Десятини йшлося про податок від власності, то він вираховувався як 10-ти відсотковий податок від прибутку. Ісландська система десятини суперечила канонічному праву та нормам вирахування десятини інших країн, де десятина була 1/10 від всього податкоспроможного прибутку, а не 1 відсотком вартості незакладеної власності чи 1/10 потенційного прибутку, як це побутувало в Ісландії.³⁴

Хто контролював збір та розподіл десятини? “Хунгрвака” свідчить, що поділ на 4 частини – церкві, єпископу, священнику та бідним – був первинним.³⁵ Четверта частина десятини, призначена для бідних, розподілялася у територіальних одиницях під назвою *hreppar*. *Hreppar* були общинами, однією з ключових функцій яких було підтримувати своїх жителів та забезпечувати допомогу бідним. Існують надійні докази, що подібні утворення існували в часи прийняття Закону Десятини у 1096/1097 р.³⁶ Священники не були прямими одержувачами жодної частини податку, бо десятина збиралася під контролем церковних старост. Єпископ особисто вирішував до якої церковної громади від якої ферми надходить та чи інша частка.³⁷ Єпископська частка десятини та вплив єпископів на церковну частину надавали вищим християнським ієрархам країни значну владу, але цим і обмежувався вплив єпископів на виплати десятини. Половина десятини (тобто, церковна та священницька частки) накопичувалася у церквах, що були, нагадаю, у приватній власності. Власники церков – представники ісландської аристократії – були найбагатшими та найвпливовішими людьми країни і контролювали процес законотворення на Альтингу. Саме тому, прийняття Закону Десятини було вигідним для всієї верхівки ісландської еліти.³⁸ Тож і не дивно, що аристократія повністю підтримала ініціативу єпископа Гіцура. Наприкінці XI ст. формування священницького стану Ісландії було ще в самому зародку, і організаційно ісландська церква тільки почала створюватися. Становище індивіда в суспільстві визначала його родина, її походження (передусім близькість до першопоселенців), родинні зв’язки та багатство. Індивід діяв в інтересах своєї родини. Перші єпископи – Гіцур Іслейфссон та його батько Іслейф Гіцурарсон (1056–1080) – не лише належали до вищого прошарку ісландського суспільства, а й володіли вождівствами, тобто самі були хевдингами. Тому для них законотворення мало таке саме значення як і для світських осіб.

Більшість вчених (Й. Хельгасон, М. М. Ларуссон, С. Нордаль, О. Вестейнссон, Й. Йоганнссон) вказують на величезну важливість Закону Десятини для ісландської церкви. Й. Йоганнссон, зокрема, підкреслює, що цей

³³ Ель - ісландська грошова одиниця. Докладніше див. Juhannesson J. Зазнач. праця.- P. 331.

³⁴ Juhannesson J. Зазнач. праця.- P. 171.

³⁵ Hungrvaka, 4.

³⁶ Juhannesson J. Зазнач. праця.- P. 83–84, 86.

³⁷ Ibid., p. 175.

³⁸ Vйsteinsson O. Зазнач. праця.- P. 69.

закон “зробив церкву незалежною та заклав основи її могутності.”³⁹ На мою думку, нам треба бути більш обережними, висуваючи подібні твердження про середньовічні інститути. Закон сам по собі не може зробити церкву фінансово незалежною. Як вже було сказано вище, в Ісландії не існувало виконавчої влади, яка б слідувала за дотриманням законів. Крім того, церква не була автономною організацією. Закон Десятини був прибутковим для усього кола церковно-світської еліти країни та став економічною підосновою для росту багатства та влади аристократичних сімей.

В Європі, боротьба між світською та церковною владою за десятину була довгою і складною. Спочатку десятина виплачувалася єпископу, пізніше цей привілей перейшов до парафіяльних священиків. Право отримувати десятину, часто спадкове, надавалося кліриками також особам королівської крові та дворянам в обмін на захист або службу. Такий тип передачі церковних володінь світським особам став настільки розповсюдженим, що Третій Латеранський Собор (1179) проголосив, що згоду папи не отримає жодне відчуження десятини.⁴⁰

Про кодифікацію світських законів 1117 – 1118 рр., також повідомляє Арі Торгільссон у “Сазі про ісландців”: “У перше літо, коли Бергтор проголошував закони, було прийнято нововведення про те, що наступної зими наші закони треба записати до книги у Хавліді Мауссона під його диктування та згідно його порад, та за словами і під наглядом Бергтора та інших мудрих мужів, які будуть для цього обрані. Вони мають зробити в законах ті нововведення в законах, які, як їм вбачатиметься, зроблять закони кращими за давні. Вони мають бути оголошені наступного літа в Законодавчій Раді, а прийняті ті з них, проти яких не буде заперечень у більшості народу. І на початку зими були записані Вігслоді (*Vinglslödi*)⁴¹ та багато інших частин законів та оголошені священиками наступного літа у Законодавчій Раді. І всім це сподобалось і ніхто не заперечував.”⁴²

Прийняття Закону Десятини та кодифікація світських законів сталися під час перебування на посаді закономовця хевдингів, що мали тісні зв'язки з церквою. В першому випадку це був Маркус Скег'ясон, у другому – Бергтор Храфнссон (1117 – 1122). Г. Сігурдссон трактує інформацію з “Саги про ісландців” про кодифікацію світських законів як “зіткнення між священиками, які вміли читати та писати, та закономовцями, які були носіями усної традиції...”⁴³ На його думку, запис законів фактично означав втрату закономовцем функції третейського судді в суперечках, а книги з законами згодом перебрали на себе функцію арбітра законності тих чи інших положень.⁴⁴ Традиційну точку зору на кодифікацію права уособлює Й. Йоганнссон, який не вбачає у ній нічого екстра

³⁹ Jyhannesson J. Зазнач. праця.- Р. 149.

⁴⁰ www.newadvent.org/canon law

⁴¹ Вігслоді – це та частина „Сірого Гусака”, де йде мова про двобої та вбивства.

⁴² Hsleningabyk, 10.

⁴³ Sigurpsson G. Зазнач. праця.- Р. 91.

⁴⁴ Ibid., p. 90.

небезпечного для влади закономовця. За твердженням дослідника, закони були записані та прочитані кліриками, оскільки закономовець не вмів читати та писати.⁴⁵ На мій погляд, Г. Сігурдссон дещо перебільшує факт кодифікації права. Розділ про Законодавчу Раду у “Сірому Гусаку” дійсно містить важливий параграф про єпископські манускрипти світського кодексу законів, який закріплює найвищу легітимність за книгою законів, яка знаходиться у Скаульхольтському єпископстві. “Також наказується вважати законом все, що знайдено в книжках цієї країни. І якщо книжки відрізняються, тоді лише те, що знайдено в книжках, якими володіють єпископи, є вірним. Якщо й їхні книжки відрізняються, тоді тій слід відати перевагу, де про справу говориться довше і докладніше. Якщо в кожній говориться однаково докладно, тоді тій, яка знаходиться у Скаульхольті слід надати перевагу. В низі, яку склав Хавліді, все має бути прийняте, якщо тільки з того часу воно не було змінена, і це стосується лише тих доповнень, зроблених іншими знавцями закону, які не суперечать першому; проте все в них, що додає до того, що залишилося, має бути прийнятим.”⁴⁶ На мою думку, цей параграф, а також саму кодифікацію світського права слід розглядати у світлі тогочасних політичних подій, а саме – ворожнечі між хевдингами Торгільсом Оддасоном та Хавліді Мауссоном, яка точилася між 1117–21 рр. та зачепила інтереси багатьох впливових осіб (цій ворожнечі присвячена “Сага про Торгільса та Хавліді” (*Юоргілс сага ок Хафліпа*).⁴⁷ Хавліді Мауссон мав тісні зв'язки з обома єпископствами. Єпископ-обранець Скаульхольту Халь Тейтссон був шурином Хавліді; його сестра була другою дружиною останнього. Єпископ Скаульхольту Торлак та єпископ Холару Кетіль були родичами Халя і через нього були пов'язані з Хавліді. Крім того, дівером Торлака був батько Халя – Тейт Іслейфссон, вони обидва були виховані Халем Тораринссоном у Яструбиному Долу.

Хавліді здійснив спробу зафіксувати знання та авторитет закономовця на письмі, у книзі. В своїй спробі він намагався уповноважити лідерів християнської церкви найвищою владою у правових питаннях. Єпископ Торлак не володів годордом та був ставлеником роду Людей з Яструбиного Долу (*Хаукдєлїр*; далі Хаукдаліри), з ватажками якого Хавліді був родичем через шлюб. А єпископ Кетіль був хевдингом з родини Хунродлінгів (*Хєнруплїнгар*), яка не була домінуючою на півночі країни, а перебувала під впливом більш впливової та спорідненої з нею родиною Хаукдалірів. Г. Сігурдссон правий в тому, що грамотність поступово ставала впливовою політичною силою. Але є сумнівним те, що спроба Хавліді наділити книгу вищим юридичним авторитетом могла спрацювати на практиці. Річ у тому, що манускрипти з законами були приватними юридичними книгами. Жодна особа не володіла монополією на запис законів. Складання приватних нотаток законів без сумніву існувало і до

⁴⁵ Jyhannesson J. Зазнач. праця.- Р. 90–91.

⁴⁶ Grögöb, I, K.

⁴⁷ Юоргілс сага ок Хафліпа / Sturlunga saga II. Trans. J. H. McGrew and R. G. Thomas.- New York, 1970.

1117 р. і після того.⁴⁸ Поданий вище уривок з розділу про Законодавчу Раду є репрезентативним свідченням довгого процесу переходу від усної до писемної правової культури. Закон і в усній і в письмовій формі був вельми шанований у суспільстві. Однак не існувало гаранта законності, бо жоден з аристократичних родів Ісландії не був здатен монополізувати світську владу. Кодифікація світського права і надання переваги кодексу з Скаульхольту свідчила про спробу аристократії пов'язаної з церквою встановити монополію на закон, бо саме церква була, по-перше, уособленням книжкової культури, грамотності, а, по-друге, володіла традицією ієрархії. Посада закономовця, який кожного року публічно виголошував третину законів країни, не втратила своєї привабливості для хевдингів і після запису світського права. Аристократію завжди цікавила монополія на владу. Цікаво, що коли наприкінці XII ст. Хаукдаліри були витіснені з Скаульхольту родом Оддаверьярів (у 1178 р. на посаду єпископа Скаульхольта був обраний ставленник Оддаверьярів – Торлак Торхальссон (1178 – 1193), представник Хаукдалірів – Гіцур Хальссон – був обраний на посаду закономовця (1181 – 1202).

Запис Християнських Законів був інспірований єпископами Торлаком Рунольфссоном (1118 – 1133) та Кетілем Торнстейнссоном (1122 – 1145) “відповідно до зауважень наймудріших людей та за порадою архієпископа Оцурра.”⁴⁹ У Скаульхольтському діоцезі Християнські Закони залишилися в силі до 1275 р., коли був прийнятий кодекс єпископа Арні Торлаксона. У Холарському діоцезі він був анульований королівським декретом від 10 жовтня 1354 р. [10, 161]. Християнські Закони складають першу частину “Сірого Гусака”. На жаль, виокремити оригінальний текст 1123 р. не видається можливим. Річ у тому, що дві основні редакції “Сірого Гусака” – *Konungsbyk* та *Staparhyldsbyk* – були записані відповідно у середині XIII ст. та близько 1270 р.⁵⁰ Отже, розрізнити корективи, зроблені в кодексі протягом століть, поки що неможливо.

Розділ Християнських

Законів кодексу “Сірий Гусак” встановлює правила щодо поховання, хрещення, внутрішніх церковних справ, днів меси, єпископських та священницьких служб, свят, постів, ересей і т.д. По суті цей розділ являє собою короткий путівник для світських осіб щодо практики християнства. Стосовно єпископів текст повідомляє про розподіл країни на два єпископства; єпископські обов'язки, такі як візитація діоцезів та освячення церков; виплати єпископської частини десятини; підлеглих єпископа.⁵¹ Розділ про священників додає до цього списку пункти про покору священників своїм єпископам та про священницький суд.⁵² Іншими словами за “Сірим Гусаком”, єпископи мали право судити священників у церковних питаннях, але жодного разу не зустріла подібного випадку у джерелах. На загал, як бачимо, ці положення є досить загальними і фіксують

⁴⁸ Grögs, I, pp. 10–11.

⁴⁹ Hungrva, 6.

⁵⁰ Grögs, I, pp. 1–2.

⁵¹ Ibid., I, K 5.

⁵² Grögs, I, K 6.

мінімум єпископських прав та обов'язків. Якихось особливих повноважень Християнські Закони вищим церковним ієрархам країни не надавали.

Яке ж значення мав для єпископів запис Християнських Законів? Запис стався незабаром після припинення ворожнечі між Торгільсом та Хавліді, і безсумнівно, був з нею пов'язаний. Конфлікт хевдингів налічував кілька етапів розвитку та спроб примирення. На останній стадії ворожнечі посередниками виступили єпископ Скаульхольту – Торлак Рунольфссон та майбутній єпископ Холару – священник Кетіль Торстейнссон. Перший повністю провалив спробу замирення, тоді як другий став ключовою фігурою у залагодженні конфлікту. Причиною такого стану речей був спосіб ведення переговорів та соціальний статус замирювачів. Обидва – і єпископ Торлак і священник Кетіль – були родичами майбутнього єпископа-обранця Халя Тейтссона (пом. 1148р.) і через нього споріднені з Хавліді Мауссоном. Торлак був нащадком Кетільбйорна Старого, як і всі Хаукдаліри, та Огмунда Шпички як Св. Йоун.⁵³ Він також був внучатим племінником Халя Тораринссона, який виховав його в Яструбиному Долю.⁵⁴ Разом з Торлаком Халь Тораринссон виховував Тейта Іслейфсона, чий син Халь брав участь у згаданому вище конфлікті. Крім того, Торлак очолив Скаульхольт завдяки протекції єпископа Гіцура Іслейфсона, брата Тейта. Торлак не володів годордом і його становище в родині Хаукдалірів було безсумнівно залежним. Він також був споріднений з Торстейном Несправедливим, який став на бік Торгільса Оддасона. Кетіль займав вищу сходинку в ісландському суспільстві – він, крім священства, був ще й хевдингом. Його дружиною була Гроа, дочка єпископа Гіцура.

Єпископ Торлак у своїй спробі замирення посилається на авторитет Католицької церкви та обіцяє Хавліді винагороду у потойбічному житті. Очевидно, це не стало привабливою перспективою для могутнього хевдинга. У другій спробі він наказує Хавліді зупинити ворожнечу: “і владою, яку надав Господь Апостолу Петру скріпляти та відпускати всі небеса та землю, і яку той передав Папі Клементу⁵⁵, якому наслідуючи один за одним перебирали цю владу, яку архієпископ Оцурр передав мені – тепер цією владою та авторитетом я забороняю тобі залишатися тут і відмовлятися від примирення, руйнуючи мир.”⁵⁶ Торлак не покладався на авторитет власної родини і був клієнтом роду Хаукдалірів; це означало, що його власна родина не була впливовою. Саме родина визначала місце єпископа в ісландському аристократичному середовищі. Позиція Торлака була слабшою в порівнянні з позицією Кетіля. Останній володів

⁵³ Vǫsteinsson O. Знач. праця.- P. 147.

⁵⁴ Hungrva, 6.

⁵⁵ Згідно Тертю ліану (с. 199), Римська Католицька церква твердить, що Клемент був висвячений Св. Петром (De Praescript., xxxii), і Св. Ієронім говорить, що в його часи “більшість з латинян” вірили в те, що Клемент був безпосереднім наступником Апостола (De viris illustr., xv). Сам Св. Ієронім в низці інших місць слідує цій думці, але тут він справедливо повідомляє, що Клемент був четвертим папою. Джерело: www.newadvent.org/canon-law

⁵⁶ Юorgils saga ok Haflipa, 28.

годордом та був одружений з дочкою Гіцура Іслейфссона, найвпливовішого єпископа-хевдинга. Крім того, його “замирююча” промова до Хавліди була викладена у межах ісландської правової традиції, яка концентрувалася більше на збереженні порядку ніж на пануванні справедливості. Єпископ Кетіль майстерно навів приклад із власного життя. В ісландському суспільстві саме вмінням репрезентувати та виступати з промовами можна було досягти високе шанування. Демонстрація гідності була найбільш вдалою, коли вона проходила у формі майстерної промови, розповіді або поеми; привабливість цих вербальних мистецьких форм ... допомагала увічнити репутацію тої чи іншої людини, роблячи її більш пам’ятною через надання їй більшої майстерності.⁵⁷ Мудрість, знання законів, та терпеливість були характеристиками успішного хевдинга.⁵⁸

Авторитет Апостола Петра та четвертого Папи Римського Клементи не мав великого впливу у середовищі ісландських хевдингів. Уривок з “Саги про Торлака Б” наводить приклад аналогічного протиставлення. Авторитет Апостолів, Святих Отців Церкви, пап, канонічного права, та архієпископа протиставлений авторитету пращурів, законам країни та звичаю.⁵⁹ Загалом, під час перебування Торлака Рунольфссона на посаді відбулася низка конфліктів. Це відображено у “Хунгравці”: “Єпископ Торлак мав негаразди з багатьма хевдингами через їх непокору, і з деякими через їхню гріховність та порушення закону...”⁶⁰

Запис Християнських Законів стався незабаром після закінчення ворожнечі між Торгільсом та Хавліди і, на мою думку, був безпосередньо пов’язаний з нею. Єпископ Торлак провалив спробу примирення між хевдингами, що ще більше знизило його авторитет у вищому прошарку суспільства. Як було зазначено вище, нові закони жодних особливих повноважень вищим клірикам не давали, але значимою у світлі останніх подій була сама законодавча діяльність. По-перше, саме по собі володіння книгою свідчило про авторитет та могутність її власника.⁶¹ А, по-друге, законодавча діяльність засвідчувала владу єпископа і була вагомою для хевдингів, які використовували ті ж самі методи, проводячи, таким чином, межу між собою та рештою суспільства.⁶²

Як бачимо, законотворення, знання законів та оперування ними були дійсно вагомими в Ісландії, але через специфічність суспільно-політичних інституцій країни набули особливих характеристик. Правосуддя часто виступає як випадковість на початку врегулювання конфлікту, тоді як кінцевий результат

⁵⁷ Bauman R. Performance and honor in 13th century Iceland. // Journal of American folklore. Vol. 99, 1986.- P. 145.

⁵⁸ Sigurpsson J.V. Chieftains and power in the Icelandic commonwealth.- Odense, 1999.- P. 87–88.

⁵⁹ Юорлбкс saga B, 21 / Biskupa sugur I– II. Ed. Kristjónsson J.- Reykjavnk, 2000.

⁶⁰ Hungrvaka, 7.

⁶¹ Mc Guire P. Monks and their books. / Levende ord & lysende billeder: den middelalderlige bogkultur i Danmark : essays. Ed. E. Petersen.- København, 1999.- P. 108.

⁶² Sigurpsson J.V. Знач. праця.- P. 177.

залежав більше від влади хевдингів ніж від первинної природи суперечки.⁶³ Наприклад, головними покараннями у “Сірому Гусаку” було оголошення поза законом, 3-х річне вигнання з країни та штраф 3-6 марок. Проте на практиці суди ледве вирішували те, чи винна людина, чи ні. Судді не мали свободи дій у накладенні кари. Через таку особливість системи судочинства було важливіше влаштувати домовленість між сторонами через прямі переговори та арбітраж. На цій особливості і базувалася подвійність ставлення ісландців до закону. У сагах люди із ґрунтовним знанням закону є вельми шанованими, проте тільки випадково зустрічаються натяки на те, що повага до закону є також важлива.⁶⁴ Судові справи та арбітраж були важливіші за закон через те, що штрафи та речі конфісковані у вдалих справах були вагомим джерелом багатства для ісландської еліти.⁶⁵ В. Уласон робить висновок, що загалом закон та судочинство були елементами знаряддями у світі саг, та їх слабкість є відображенням нецентралізованого суспільства.⁶⁶ Функція ж Альтингу, як місця зустрічей головних ватажків та членів їх сімей була не менш важливою за його законодавчу діяльність. На думку П. Дюрренберґера Альтинг був, головним чином, ареною для утворення коаліцій, встановлення, ліквідації та перевірки взаємовідносин, а не законодавчою інституцією.⁶⁷ У суспільствах на зразок ісландського, маніфестація влади та багатства були дуже важливими. Еліта демонструвала свою вищу позицію у суспільстві через ошатний одяг, шляхетну поведінку та промови.⁶⁸

Підсумовуючи, можна сказати, що знання законів, вміння їх використовувати та творити було високошанованим в середньовічній Ісландії. Воно свідчило про авторитет індивіда у середовищі аристократії. Для хевдингів заучування законів було важливим через їхню правову діяльність: вони виступали представниками своїх прибічників у позовах і конфліктах та мали захищати їхні вимоги. Необізнаність хевдинга у праві вважалася вартою згадки, яка носила негативний відтінок.⁶⁹ Автор “Хунгравки” високо пишається тими єпископами, які мали глибокі знання законів та були вправними ораторами.⁷⁰

У середньовічному суспільстві місце і роль індивіда визначалося його походженням. В Ісландії, до того, як Григоріанська реформа почала впливати на

⁶³ Kristinsson A. Lords and literature: the Icelandic sagas as political and social instruments.// Scandinavian Journal of History. No. 28, 2003.- P. 9.

⁶⁴ Sigurpsson J.V. Знач. праця.- P. 173, 175–176.

⁶⁵ K. P. Smith, J. R. Parsons. Regional Archaeological Research in Iceland: Potentials and Possibilities. / The Anthropology of Iceland. Ed. E. P. Durrenberger, G. Palsson.- Iowa City, University of Iowa Press, 1989.- P. 183.

⁶⁶ Olason V. Topography and world view in Njals saga. / Gudar pe jorden. Festschrift till Lars Lonnroth. Eds. S. Hansson, M. Malm.- Stockholm: Brutus Ostlings Bokforlag Symposion, 2000.- P. 134.

⁶⁷ Durrenberger E.P. The dynamics of Medieval Iceland.- Univ. of Iowa Press, 1992.- P. 53.

⁶⁸ Jyhannesson J. Знач. праця.- P. 43.

⁶⁹ Hvamm-Sturla saga, 6 / Sturlunga saga II. Trans. J. H. McGrew and R G. Thomas.- New York, 1970.

⁷⁰ Hungrvaka, 6, 8.

клір і формувати прошарок осіб, що поклалися на авторитет Церкви, саме родина з її владою та багатством була основою авторитету єпископів. Відповідно, політика єпископів проводилася у інтересах їхніх сімей. Закон Десятини був запроваджений в обіг **єпископом-хевдингом** Гіцуром Іслейфссоном, який мав владу, вплив та зацікавленість у прийнятті цього закону. Закон був прибутковим для усього кола церковно-світської еліти країни та став економічною підосною для росту багатства та влади аристократичних сімей. У другому випадку запис світського права у 1117–1118 рр. стався за невпливового єпископа, **єпископа-без-гедорда** – Торлака Рунольфссона, залежного від роду Хаукдалірів. Сама кодифікація і переваги надані кодексу з Скаульхольтського єпископства свідчила про намагання впливових хевдингів, пов'язаних з церквою встановити монополію на закон, через використання технології письма. Стосовно запису християнських законів у 1123 р. слід підкреслити обставини, в яких ця подія відбулася. Єпископ Торлак Рунольфссон не належав до вищого прошарку ісландської еліти, він походив з шанованої, але невпливової родини. Торлак також був **єпископом-без-гедорда**. Його негаразди з хевдингами через порушення закону і, особливо, невдала спроба арбітражу значно знизили авторитет. Інший ініціатор кодифікації – єпископ північного Холару Кетіль – був **єпископом-хевдингом** та близьким родичем Хаукдалірів, проте його власна родина не була домінуючою у регіоні. Законотворення засвідчувало владу єпископів для першого і для другого мало зміцнити їх авторитет у середовищі хевдингів.

Стосовно існування суто церковних законів слід сказати наступне. Теоретично, Ісландська Церква як гілка Римської Католицької Церкви мала підпорядковуватися канонічному праву, яке і визначало права та обов'язки єпископів. Канонічне право є збіркою законів та постанов створених або прийнятих церковною владою для управління християнською організацією та її членами.⁷¹ Жодного разу у джерелах я не зустрічала натяків на те, що канонічне право було прийняте в Ісландії. Й. Йоханнессон зазначає, що повсякденна діяльність кліриків та їх статус в общині були багато в чому у суперечності з канонічним правом та наслідувала дуже на неї схожий світський взірць.⁷² Спроби відділяти клерикальну юрисдикцію від світської та підпорядкувати ісландський клір регламенту Католицької Церкви на практиці мали місце наприкінці XII ст.. Ці спроби виникли під тиском норвезького архієпископа, якому організаційно підпорядкувалася Ісландська Церква, але це явище вимагає окремого дослідження.

⁷¹ www.newadvent.org/canon law

⁷² Juhannesson J. Зазнач. праця.- Р. 188.

П.Павленко* (м. Київ)

ВЕРСІЯ ЕССЕЙСЬКО-КУМРАНЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ХРИСТИАНСТВА: АРГУМЕНТИ «ЗА» І «ПРОТИ»

Ессеїство чи ессеїзм являє собою одну з найбільших і найавторитетніших течій передхристиянського іудаїзму. За текстами Флавія, есеї, після фарисеїв і саддукеїв, були третьою «філософською школою» чи «сектою» в межах тогочасного іудаїзму.⁷³ Але якщо перші дві течії були відкритими до суспільства, не зацикленими на собі, то на противагу їм есеї були, так би мовити, чимсь на зразок таємного ордену. І те, що назагал характеризувало есеїв, то їхня віддаленість від людей, свідомо закритість, система жорсткого прийому в членство і строга віроповчальна дисципліна. І якщо в релігієзнавчій літературі пошуки витоків християнства в середовищі фарисеїв, не говорячи вже тут про саддукеїв, є непопулярними, то натомість есеїська версія походження релігії Христа є доволі поширеною. Першими, хто схилився до подібної точки зору були англійські деїсти і французькі енциклопедисти (кін. XVII – XVIII ст.ст.). Пізніше ця версія була підтримана німецькими раціоналістами, особливо Вахтером та Штейдліном.

Дослідниками християнства «ще задовго до знахідок у печерах біля Мертвого моря висловлювалося припущення, що Ісус був близький до есеїв і що християнство зародилося в їхньому ордені. Коли були оприлюднені головні кумранські манускрипти, ця гіпотеза, здавалося б, знайшла підтвердження. Спільність майна, братські трапези, нічні пильнування, месіанські тлумачення Біблії і, нарешті, віра в швидку загибель світу – все це неначе ріднить есеїв і першохристиян. У тих й інших подібна термінологія. Слово *мевакер*⁷⁴, *наглядач*, відповідає християнському «єпископ». Кумраньці, як і учні Ісусові, називали себе «бідняками», «синами світла», «громадою Нового Завіту». В одній із їхніх книг зустрічається відомий євангельський вираз «бідні духом». Символіка двох світів

* Павленко П.Ю. – кандидат філософських наук, докторант Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

⁷³ Флавій Й. Іудейські старожитності XIII, 5, 9; XVIII, 1, 2.

⁷⁴ Тут і далі в цитаті курсив наш.